

Цигани

Олександр Пушкін

Цигани табором гучним
По Бесарабії кочують.
Вони на березі річнім
У шатрах подраних ночують.
Як вільний спів, ночівля їх
І мирний сон під небесами.
Поміж коліс возів тяжких,
Напівзакритих килимами,
Горить вогонь. Сім'я кругом
Вечерю варить; в чистім полі
Пасуться коні; за шатром
Ручний ведмідь лежить на волі.
Усе живе серед степів:
Турботи мирні бідарів,
Що рушать ранньою порою,
Дитячий крик, жіночий спів,
І дзвін ковадла над рікою.
Та от на табір кочовий
Поволі налягло мовчання,
І чути в тиші степовій
Лиш гавкіт псів та коней ржання.
Вже позгасали скрізь огні,
Усе спокійне, місяць сяє
І, плинучи в височині,
Промінням табір обливає.
В шатрі одним старий не спить;
Біля багаття він сидить,
Перегортаючи жарини,
І в тиху далечінь зорить.
Де пара над землею плине.
Блукати звикши хтозна-де,
Його дочка гуляє в полі.
Вона розквітла в дикій волі,
Він жде її, та ніч іде,
І скоро місяць геть потоне
В імлистім мороці нічнім;
Нема Земфіри, і холоне

Вечеря в тьмі перед старим.

Та ось вона. В степу німому
За нею йде юнак чужий,
Незнаний в таборі нікому.
Земфіра мовить: "Батьку мій.
Веду я гостя: за горбами
його в пустелі я знайшла
І в табір на ніч привела.
Він хоче жить, як циган, з нами;
Вигнанець дальніх він країн.
Йому я подругою буду.
Алеко звуть його, і він
Ладен іти за мною всюди".

С т а р и й

Гаразд. У нашому шатрі
Побудь до ранньої зорі.
Або лишись у нашім колі
На довше. Буду я ділить
З тобою хліб свій доброхіть.
Будь наш, віддайся нашій долі,
Мандрівній бідності та волі;
А завтра, по нічному сні,
Нас дожидає путь весела.
Віддай трудові мирні дні:
Залізо куй, співай пісні,
А чи обходь з ведмедем села.

А л е к о

Я застаюсь.

З е м ф і р а

Він буде мій:
Піти від мене не захоче.
Вже пізно... Місяць молодий
Зайшов; поля у млі густій,
І сон мені туманить очі...

Світає. Потихеньку бродить
Старий круг сонного шатра.
"Вставай, Земфіро, сонце сходить.
Прокинься, гостю мій, пора!
Залиште ложе насолоди".

І з шумом висипав народ,
Намети складено, підводи
Готові рушити в похід;
Юрба вирує по долинах.
Осли в перекидних корзинах
Смугляву дітвору несуть;
Чоловіки, жінки та діви,
Старі й молодші вслід ідуть;
Крик, шум, циганські вольні співи,
Ведмедя рев, його ланців
Непогамоване брязчання,
Пістрявість одягів чудна,
Дідів, малечі голизна,
Собачий гавкіт, завивання,
Козиці звуки, рип возів, —
Усе це дике й недоладне;
Та все живе, усе принадне,
Чуже для мертвих наших днів,
Для цих розкошів пустоцвітних,
Як спів раба, одноманітних.

Дивився в роздумі юнак
На даль спустілої долини,
І суму тайної причини
Він зрозуміть не смів ніяк.
Земфіра з ним. Синіє поле,
Тепер він вільний, як ніколи,
І сонце весело над ним
Південним променем сміється.
Чого ж так важко серце б'ється?
За чим нудьгує він, за чим?

Пташка божя вік не знає
Ні турботи, ні труда,
Клопітливо не звиває
Довговічного гнізда,
Довгу ніч дріма на вітті;
А настане ясний день, —
Бога славить у блакиті
Дзвоном радісним пісень.
За веселою весною
Літо красне промайне,
І з осінньою порою
Настає життя сумне.
Людям тяжко, людям горе, —
Вільна пташка восени
В теплий край, за синє море
Відлітає до весни.
Як пташка, гість наш безтурботний,
І він, вигнанець перельотний,
Гнізда надійного не знав
І ні до чого не звикав.
Для нього скрізь була дорога,
Ночівля скрізь була йому;
Як сонце розганяло тьму, —
Він оддававсь на волю бога,
І не могла життя тривога
Збудити лінь його німу.
Його чарівні зорі слави
В незнані кликали путі,
Неждано розкіш і забави
Йому з'являлись у житті.
Не раз йому над головою
І грім бувало гуркотав,
Та він недбало під грозою
І в тихомирний час дрімав.
Він не коривсь лукавій долі
І ви рокам її сліпим,
Та пристрастей огненні болі
Як своєвільно грались ним!
Як палко билось серце чуле
Кипіли думи, як завжди!
Чи то ж навік вони заснули?

Вони прокинуться... зажди.

З е м ф і р а

Скажи мені, ти не жалієш
За тим, що кинув, друже мій?

А л е к о

Що ж кинув я?

З е м ф і р а

Ти розумієш:
Людей вітчизни, шум міський...

А л е к о

За чим жаліть? Якби ти знала,
Якби ти тільки уявляла
Неволю городів душних!
Людей там тиснуть загороди,
Вони не знають про холоди
І лук привілля весняних!
Любов ховають, мислі гонять,
Торгують волею братів,
Чоло перед кумиром клонять
І просять злота й ланцюгів.
Що я покинув? Шум зрадливий,
Безумні присуди юрби,
Сліпих безумців сміх злостивий,
Пишноту, сповнену ганьби!

З е м ф і р а

Але ж великі там палати
У різнобарвних килимах.
В бенкетнім гомоні, в огнях,
Розкішні там дівочі шати!

А л е к о

Що гомін бенкетів міських.
Коли немає там любові?
А діви... Краща ти за них
Без самоцвітів дорогих,
У цій одежі несвятковій!
Лиш будь такою! А в мені...
Тепер живе одно бажання:
Ділить з тобою щастя дні
І добровільного вигнання.

С т а р и й

Ти любиш нас, хоч і зростав
Серед багатого народу;
Та люблять не завжди свободу
Ті, хто до розкошів звикав.
Між нами є оповідання:
Царем був засланий до нас
Південний житель у вигнання.
(Я забуваю повсякчас
його тяжке таке прозвання.)
Він був уже в літах старих.
Та серцем — отрок незлостивий:
Мав дар він співів чарівних
І голос — як потік шумливий.
І він припав до серця всім,
І жив над тихим він Дунаєм,
Людей не кривдячи нічим,
Розвеселяючи серця їм.
Нічого він не розумів,
Немов дитина, малосилий;
Для нього рибу та звірів
Сусіди з радощів ловили.
Як бралась кригою ріка
І хуртовини бушували,
В пухнасті шкури одягали
Вони святого старика;
Та звикнуть він не міг довіку
До бідування і тривоги;

Казав, що кару цю велику
Наслав на нього гнівний бог
За вчинок, що зробив він хибно,
І ждав визволення жадібно.
І все нещасний сумував,
Дунайським берегом блукавши,
І сльози буйні проливав
За краєм рідним скрізь і завше,
І заповідав, умиравши,
Щоб у південній стороні
Старечі закопали кості,
У смертній навіть тишині
Спокоєм не повиті гості.

А л е к о

І це судьба твоїх синів,
О Риме, о гучна державо!
Співець любові і богів,
Скажи мені, що значить слава?
Могильний гук, луна хвали,
Із роду в рід гучне подання
Чи цигана оповідання
В обіймах димової мли?

Пройшло два літа. Сонце сходить,
Як і раніше; в'ється шлях;
Як і раніш, цигани бродять
Юрбою мирною в степах.
Забувши пута виховання
Серед привілля й тишини,
Алеко ділить їх блукання,
Душею вільний, як вони;
Той самий він, і та ж родина,
Де став за мужа він і сина.
Циганський побут він злюбив,
Життя безжурне, недбайливе,
Сп'яніння лінощів щасливе,
І шум лункий убогих слів.

Ведмідь, що ліс покинув дикий,
Кошлатий гість його шатра,
По селах скрізь, під сміх і крики.
Біля молдавського двора,
Танцюючи перед юрбою,
На місці тупає, реве
І ланцюги безсило рве.
На костур спершися рукою,
Старий у бубон глухо б'є,
Алеко звіра потім водить,
Земфіра глядачів обходить,
І люд данину їй дає.
Настала ніч — зварили трое
Куліш з незжатого пшона;
Старий заснув — усе в спокої...
В шатрі і пільма, й тишина.

В промінні сонячному гріє
Старий свою холодну кров,
Дочка співає про любов
Біля колиски. Муж блідніє.

З е м ф і р а

Сивий мужу, грізний,
Хоч пали, хоч заріж:
Я вогню не боюсь,
Не зляка мене ніж.

Ти нелюбий мені,
Ненависний мені;
За коханого я
Бути рада в труні.

А л е к о

Мовчи.. Покинь ці дикі співи,
Не любить їх душа моя.

З е м ф і р а

Не любить? От який примхливий!
Собі співаю пісню я.

Хоч пали, хоч заріж;
Не боюся того;
Сивий мужу грізний,
Не назву я його.

Він як сонце весни,
Як проміння ясне;
Він одважний, стрункий!
Він кохає мене!

Як пестила його
Я у тиші нічній!
Як сміялися ми
З тебе, сивий, старий!

А л е к о

Невже не можна замовчати!

З е м ф і р а

Тобі все ясне в пісні цій?

А л е к о

Земфіро!..

З е м ф і р а

Можеш лютувати.
Цей спів про тебе, друже мій.

(Виходить і співає:
Сивий мужу грізний і т. ін.)

С т а р и й

Цю пісню склали для забави
Ще за моїх юнацьких днів,
Давно її лунає слава
Серед веселих таборів.
Блукаючи в степах Кагула,
Над донею у тишині
Моя дружина Маріула
Її співала при огні.
Минулі дні в моїй уяві
Змиває довгих днів прибій;
Але й тепер дзвенить яскраво
Ця пісня в пам'яті моїй.

Глибока ніч. Ніде ні духа.
У срібнім сяйві вишина.
Земфіра лиш не спить: вона
Шепоче. Сивий батько слуха:
"Алеко став такий страшний,
Ридає він крізь сон важкий".

С т а р и й

Не руш, не руш його до рання.
Є в росіян оповідання:
У північ, о глухій порі
Стискає сонному дихання
Злий домовик у лютій грі.
Побудь зо мною до зорі.

З е м ф і р а

Ти чуєш? Шепче він: Земфіра!

С т а р и й

Тебе шукає він і в сні:
Він так тебе кохає щиро!

З е м ф і р а

Його любов нудна мені.
Я волі, тату мій, жадаю,
Вже я... та тихше! чуєш? він
Імення інше вимовляє.

С т а р и й

Чиє?

З е м ф і р а

Ти чуєш? Цей проклін,
Цей дикий скрегіт... Як тривожно!
Я розбуджу його.

С т а р и й

Не можна.
Ти духа ночі не жени,
Піде і сам.

З е м ф і р а

Він обернувся,
Мене гукає; вже проснувся,
До нього йду. Прощай, засни.

А л е к о

Ти звідки?

З е м ф і р а

З батьком розмовляла.
Наліг на тебе дух нічний,
Вві сні душа твоя страждала
І мучилась. Ти був страшний:
Ти сонний скреготав зубами.
Гукав мене.

А л е к о

В страшному сні
Тебе я бачив — і між нами...
Так дико марилося мені...

З е м ф і р а

Лукавим снам не йми ти віри.

А л е к о

Не йму я віри з давнини
Ні снам, ані словам, Земфіро,
Ні навіть серцеві жони.

—

С т а р и й

Безумний, чом зітхаєш ти,
Відкіль цей смуток повсякчасний?
Тут люди вільні, небо ясне,
Красунь миліших не найти.
Не плач, журба тебе загубить.

А л е к о

Але вона мене не любить!

С т а р и й

Вона дитя ще; і дарма
У тугу вдався ти так чудно.
Ти любиш болісно і трудно,
Жіноче серце — жартома.
Он місячне у небі коло
Гуляє вільне й нічиє,
На все однаково навколо
Проміння розлива своє.
До хмари стрічної загляне,
Її осяявши на мить,
І в іншій хмарі сріблом тане.

Та й там недовго буде жить.
Як можна в небі перетяти
Світилу ночі вільну путь?
Як серцю дівчини сказати:
Люби одно, незмінне будь?
Розважся!

А л е к о

Як вона кохала!
Як радо жить було мені,
Коли вона у тишині
Зо мною ночі поділяла!
В безжурній радості, ясна,
Як часто з щебетом дитячим
Цілунком солодко-гарячим
Мою задуму, чарівна,
Вона розвіяти уміла!
І, леле, зрадила вона!
Мене Земфіра розлюбила.

С т а р и й

Доволі никнуть у журбі,
Про себе я скажу тобі.
Давно, давно, коли Дунаю
Ще не загрожував москаль —
(Ти бачиш сам: я споминаю,
Алеко, давніх днів печаль).
Тоді боялись ми султана;
А правив Буджаком паша
Із веж високих Акермана —
Я юний був. Моя душа
В ті роки радісно кипіла,
Ще в буйних кучерях моїх
Сивинка жодна не біліла;
Серед циганок молодих
Була одна... і довго нею,
Як сонцем, милувався я,
І час прийшов — назвав своєю.

Ах, швидко молодість моя
Зорею дальньою майнула!
Але ще швидше проминула
Пора любові: тільки рік
Мене любила Маріула,
Щоб потім розлюбить навек.
Біля веселих вод Кагула
Ми стріли табір. Поруч нас,
Щоб перебудуть недовгий час,
Юрба намети розіпнула.
Цигани ті на третю ніч
Від нас пішли тихенько пріч.
Пішла за ними й Маріула.
Я мирно спав, душа не чула,
Що мислить жінка молода.
Прокинувся — нема й сліда!
Почув я тихий плач Земфіри,
І сам заплакав... З тих-от пір
Я до жінок не маю віри;
Між ними подруги мій зір
Не вибирав собі з жагою,
І вже ніхто, ніхто зі мною
Ночей безсонних не ділив.

А л е к о

Та як же ти не поспішив
За нею вслід, як грім гнівливий.
Чом хижакам і їй, зрадливій,
Кинджалом серця не прошив?.

С т а р и й

Нащо? Для юності палкої
Загат нема! Така й любов.
Дається щастя нам чергою;
Те, що було, не буде знов.

А л е к о

Я не такий. О ні! Без бою

Я прав своїх не відступлюсь;
Чи хоч відплатою уп'юсь.
Коли б над моря глибиною
Я бачив ворога, що спить,
Клянусь, у ту щасливу мить
Не пожалів би лиходія;
В кипучий вир його б тоді я
Безоборонного штовхнув,
І передсмертне тріпотіння
Я б сміхом лютим дорікнув,
І гук тяжкий його падіння
Мені б смішний, солодкий був.

М о л о д и й ц и г а н

Дай ще уста, моє кохання!

З е м ф і р а

Пора: мій муж ревнивий вкрай.

Ц и г а н

Ще поцілунок, на прощання.

З е м ф і р а

Він швидко вернеться. Прощай.

Ц и г а н

Скажи — коли ж ізнов стрівання?

З е м ф і р а

Як місяць зайде, любий мій,
Там, де курган, біля могили...

Ц и г а н

Не прийде. Я не вірю їй.

З е м ф і р а

Біжи — ось він. Прийду я, милий!

Алеко спить. В його умі
Рій тьмяних образів блукає;
Враз він проснувся, кричить — і в темі
Ревниво руку простягає;
Шукає поруч, та дарма,
Рука нікого не стрічає —
На ложі подруги нема...
Підвівся він — ніде ні звука...
Так тихо скрізь; лиш серце стука,
То в холод кидає, то в жар.
З намету швидко він виходить,
Поміж возів як привид бродить;
Спокійно скрізь; темніє яр,
Сховався місяць за тумани,
І промінь зоряний поблід,
Ледь по росі примітний слід
Веде травою за кургани.
І нетерпливо він іде,
Куди зловісний слід веде.

Аж ось могила край дороги
Здаля біліє перед ним,
Іде туди... Ослабли ноги...
В якімсь передчутті страшнім
Іде... Німі уста в тремтінні...
А серце б'ється, наче дзвін...
Враз бачить близько він дві тіні,
Близький їх шепіт чує він
З ганьбою вкритої могили.

1-й голос

Пора.

2-й голос

Зажди!

1-й голос

Пора, мій милий!

2-й голос

Ні, ні! стривай, дождімося дня.

1-й голос

Вже пізно.

2-й голос

Ти несміло любиш!

Хвилинку!

1-й голос

Ти мене загубиш.

2-й голос

Хвилинку!

1-й голос

Ні, любов моя...

Проснеться муж...

А л е к о

Проснувся я.

Пождіть! Куди ж ви заспішили?

Вам добре й тут, біля могили.

З е м ф і р а

О друже мій, біжи!

А л е к о

Постій!

Куди ти, красню молодий?

Лежи!

(Встромляє в нього ніж).

З е м ф і р а

Алеко!

Ц и г а н

Я вмираю!..

З е м ф і р а

Ти вб'єш його! Поглянь, твій вид

І ти забризканий весь кров'ю.

О, що ти вдіяв?

А л е к о

Те, що слід.

Тепер живи його любов'ю.

З е м ф і р а

Я не люблю тебе, мару,

Твої загрози зневажаю,

Твоє злочинство проклинаю.

А л е к о

Умри ж!

(Убиває її).

З е м ф і р а

Кохаючи, умру.

Уже зайнявся схід. Далеко
Побігли смуги золоті.
З ножем скривавленим Алеко
Сидів на гробовій плиті.
Два трупи перед ним лежали;
Лицем убійник був страшний;
Цигани злякано стояли
Круг нього у журбі німій.
Могилу осторонь копали,
Ішли жінки, як скорбний рій,
І в очі мертвих цілували.
Лише старий один сидів
І в очі мертвої зорив,
З тяжкої муки нездужалий;
Нарешті, з сумом на чолі
У лоно вогкої землі
Нещасну пару положили.
Алеко поглядом ловив
Усе. Коли ж мерців закрили
В землі на вічний супокій,
Він мовчки, звільна похилився
І з каменя в траву звалився.

Старий наблизився в той час:
"Залиш, людино горда, нас!
Ми — дикі мандрівці спадкові,
Чужі законам і судам,
Не треба муки нам і крові;
Та жить з убивцею — не нам.
Не звик до дикої ти долі;
Ти лиш для себе хочеш волі;
Твій голос буде нам жахний:
Ми не караємо злобою,
А ти, чужинче, не такий.
Іди! Хай буде мир з тобою".

Сказав, і з гомоном, юрбою

Полинув табір кочовий
Геть од жахливої долини
І зник у сині степовій.
Лиш віз один серед рівнини,
Покритий килимом старим,
Стояв на пагорбі страшнім.
Так іноді перед зимою,
В тумані — ранньою порою,
Коли підноситься з степів
Ключ запізнілих журавлів,
Летить на південь, і тривожить
Їх крик прощальний все кругом, —
Лише один злетіть не може
З пробитим, раненим крилом.
Настала ніч. В змаганні з тьмою
На возі вогник не спав,
І під запоною тяжкою
Ніхто до ранку не заснув.

ЕПІЛОГ

Натхнені піснею живою,
Так у туманній далині
Встають крилатою юрбою
То світлі, то печальні дні.
В краю, де довго-довго брані
Жахливий гул не замовкав,
Там, де свої суворі грані
Самбулу руський показав,
Де наш старий орел двоглавий
Іще дзвенить луною слави,
Я зустрічав серед степів,
Над межами прадавніх станів
Вози мандрованих циганів,
Незлюбних вільності синів.
За їх строкатими шатрами
В пустелі дикій я ходив,
І з ними їв, і з ними жив,
І спав я перед їх вогнями.
В походах довгих полюбив
Я їх лунки, веселі співи,

І довго Маріули-діви
Я ймення ніжнее твердив.

Та щастя не найти й між вами,
Природи бідної сини!
І в подраних шатрах так само
Літають нестерпучі сні,
І затаїлись муки чорні
Серед пустелі й самоти,
І всюди пристрасті незборні,
І від приречень не втекти.

1824